

РЕЗЮМЕТА НА НАУЧНИТЕ ТРУДОВЕ

представени за участие в конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология, обявен от ИБЦТ при БАН за нуждите на Регионален исторически музей – Монтана (РИМ-Монтана), обн. ДВ, бр. 57 от 09.07.2021 г.

Кандидат: д-р Ваня Иванова (директор на РИМ-Монтана, гл. ас. ($1/2$ щат в ПУ - филиал „Любен Каравелов“ – град Кърджали)

Име, използвано в публикациите на български език: Иванова, Ваня; Иванова, В.

Име, използвано в публикациите на чужд език: Ivanova, Vanya; Ivanova, V.

МОНОГРАФИЯ, ПРЕДСТАВЕНА КАТО ХАБИЛИТАЦИОНЕН ТРУД

Приложение 01. Иванова, Ваня. Образи на „другите“ и българският Северозапад. Фабер. Велико Търново, 2016; 236 с.; ISBN 978-619-00-0500-1.

В представения труд основен обект на анализ са различни рецептивни нагласи по отношение на „другостта“ характерни за българския Северозапад. Другостта е идентифицирана и анализирана на три основни семантични нива – етнос, конфесия, етнографска група, обособени смислово като три отделни глави в монографията. Детайлно разгледан, като своеобразен „case study“ в очертания тематичен ареал, е град Чипровци с неговите разнотипни пространствено-времеви реалии, вкл. „места на памет“.

В кратките уводни пояснения е маркиран представеният по-горе тематичен обхват на изследването, обоснована е интердисциплинарността и са представени използваните научноизследователски методи.

Първа глава - „Етническият друг“ - е с подзаглавие „Образът на етническият „друг“ в сборника „Народни песни от Тимок до Вита“ – добре познати стереотипи и не особено популярни представи“. В изложението са открити предпоставките и конкретните причини за издаване на този впечатляващ с обема си сборник от нотирани песни. Благодарение на отпечатването му, фолклорът получава ново битие - започва да функционира и като писмена култура, което осигурява нови, по-големи възможности за интерпретации от най-разнообразен тип.

Използваните в тази глава интерпретационни парадигми са изведени въз основа на публикации, обговарящи „другостта“ в разнообразни смислови контексти. Сред тях са образи и топоси от първичната и вторична българска национална митология, документиран исторически факти и процеси, същностни детайли от биографиите на реални исторически личности и фолклорни герои.

Предложена е нова методологическа схема. При нейното практическо приложение, въз основа на детайлен квантитативен анализ, са изведени основни сюжетни линии, функциониращи като смислопораждащи механизми при представяне на етническата другост в сборника „Народни песни от Тимок до Вита“.

Последователността на анализа показва засвидетелствани рецептивни нагласи по отношение на общо 18 етноса, вкл. като сборни образи. Това са, съобразно фреквентността на тяхното споменаване в песенните текстове: турци, власи, роми (означени с етнонима „цигани“), татари, маджари, евреи, гърци, сърби, араби, черкези, галати, албанци, руси, немци, французи и „латини“. Специално внимание в текста на първа глава е отделено на семантични проекции, резултат от появата на топоси - митологеми като Влашка земя, Будим града и Косово поле.

Оказва се, че образът на етнически различният (не-българин) традиционно е натоварен с негативни конотации. Не-българското функционира като извънпоставено чуждо, често пъти отъждествявано с хаоса, който нарушава традиционния, установен от векове порядък във всяка една от сферите на личния и обществения живот в българския Северозапад. Налице е неадекватно и предубедено възприемане на другите етноси, пренатоварено със стереотипни представи. „Турчинът“ е основният, сборен образ, възплъщаващ представата за етническия „друг“, а единствените ясно изразени положителни чувства са към руската държава и към руския цар (именуван Александър).

Публикуваният през 1928 г. емпиричен материал в анализирания сборник позволява записаните народни умотворения да бъдат разглеждани като значим принос към българската национална митология (в случая интерпретирана като обособен тип вторична митология). Същевременно в полето на „първичната“ митология архетипната образност се превръща в подходящ код за дешифриране на иначе трудно разгадаеми образи, независимо от търсенето на реални исторически събития или аналогии със сетивно осезаеми реалии.

Втора глава от монографията – „Конфесионалният друг“ – е разделена условно на две части. Първият параграф е озаглавен „За отразяването на Чипровското въстание в местната краеведска литература през 30-те години на 20-ти век и променените рецептивни нагласи по отношение на българите католици“.

Тържественото отбелязване на 250-та годишнина от избухването на Чипровското въстание в национален мащаб се оказва кулминационната точка, ознаменува променената рецепция по отношение на католическото вероизповедание във възстановената след 1878 г. българска държава. Честването служи като повод за проследяване във времеви и пространствен план на конкретни прояви, доказващи постъпателен преход от негативно към позитивно отношение, демонстрирано от официалните държавни власти към българите – католици. Това се случва в страна, чиято конституция (в случая Търновската) обявява като официално вероизповедание източноправославното.

Страхът от иноверната пропаганда е алиениран, благодарение на „родолюбивите чувства“, демонстрирани от католиците в Царство България, чиито фактически възплъщения те самите изтъкват многократно по страниците на специализираните си периодични издания. Там, те подчертават специално, че католическата вяра не пречи на никого да обича своето отечество, акцентират върху аанационалността на общоприети етични стойности и припомнят значимия принос на „чипровските католици от XVII век“ за българската национална кауза.

Докато през 1924 г., 250-та годишнина от смъртта на Петър Парчевич се отбелязва предимно в католически среди, то през 1938 г., друга 250-годишнина – тази от избухването на Чипровското въстание - е почетена в национален мащаб. Специално Окръжно на МНП, от есента на същата календарна година. изисква от всеки класен наставник да говори пред класа си за Чипровското въстание, а село Чипровци и околийският град Фердинанд (дн. Монтана), в началото на месец ноември, се превръщат в център на тридневни тържества.

Юбилейната 1938 г. служи като конкретен повод за издаване на две брошури и публикуване на поредица от статии в местен вестник, представящи национално-освободителните стремежи на високопоставени католически прелати от Чипровци през XVII век, наред с избухването и хода на Чипровското въстание през 1688 г.

Визираната публикационна активност на двама чипровчани – Ставри Попов и Иван Георгиев - е обект на подробен историографски анализ. Тези техни публикации, освен всичко друго, свидетелстват и за константната липса на какъвто и да е негативизъм към католицизма, от страна на тогавашните жители на изцяло православно Чипровци.

Втората част на втора глава е параграф със заглавие „Монументални паметници в град Чипровци и католическото минало на селището – историографски проекции и юбилейно празнична история, представящи една друга конфесия (1968 – 2013)“.

Тук, като своеобразно продължение на първия параграф, са разгледани всички материализации в публичното пространство, репрезентативни за „католическото минало“ на Чипровци през епохата на социализма и последващия преход към пазарна икономика. На пръв поглед ситуацията е парадоксална, предвид факта, че селището е с православно население, при продължително господство на атеистични нагласи, емблематични за привържениците на комунистическата идеология. Същевременно последващото изложение доказва, че апологетиката на „Чипровския XVII век“, а оттам и на католическата активност в региона, е логично следствие от провежданите официални държавни политики, както в културно-просветната, така и в икономическата сфера.

В началото на параграфа е представено накратко обществено-политическото развитие на Чипровци в началото на новото хилядолетие, което е в рязък контраст с това през втората половина на XX век, но в известна степен идентично с първата половина на миналото столетие. Именно през социалистическия период, Чипровци изживява своеобразен разцвет – резултат от възобновения рудодобив. Междувременно, на национално ниво, започва да се акцентира силно върху славното Чипровско въстание (по случай отбелязването на неговата 250 годишнина селището е обявено за град), респ. и върху родолюбивата дейност, и освободителните стремежи на местната католическа интелигенция.

Този акцент получава различни материализации като една от най-видимите са монументалните паметници в публичното пространство. Фактически броят на свързаните с католическото минало на Чипровци е най-голям в сравнение с останалите паметни знаци, които са с друга тематична насоченост.

От друга страна се оказва, че нито преди повече от 100 години, нито към настоящия момент, няма категоричен отговор на въпроса кога, как и защо се появява католицизмът в Чипровци. В българското научно-изследователското пространство битуват четири основни хипотези, представени в изложението на втора глава от монографията. В текста на същата глава са обобщени наличните факти, свързани с личността и делото на видните католически прелати Петър Парчевич и Петър Богдан, които имат изградени индивидуални паметници. В синтезиран вид са припомнени известните данни за развитието на златарството и просветното дело в Чипровци през XVII век, както и за Чипровското въстание от 1688 г. (подготовка, ход, потушаване, последващи преселнически движения).

Подробно е описан процесът, свързан с включването на чипровските католически дейци от XVII век (както свещеници, така и преки участници във въстанието от 1688 г.) в българския национален пантеон. Фиксирани са основните проявления на постепенно засилващо се изместване на фокуса на празничната история, свързана с чипровските католици от 17-ти век, върху извънпоставени по отношение на местния локус лица и събития.

В изложението са включени още описания или фотографии на съпътстващи „юбилейни дейности“ по повод тържественото отбелязване на различни кръгли годишнини. Сред тях са паметникът „300 години Чипровско въстание“ върху новоизградения градски площад в Чипровци; юбилейна монета от 5 лева, емисия 1988; почетни знаци, плакети, значки, стикери. Не е отминато и подареното през 2002 г., при официалната папска визита в България, копие на чудотворната икона на „св. Богородица Чипровска“, изработено на базата на чипровската килимена тъкан. Маркирано е разнообразието от печатни издания, посветени на „Чипровския XVII век“ – брошури, албуми, юбилейни сборници с научни изследвания, научно-популярни очерци, романи.

Така анализирани факти и проследени във времето тенденции дават основание да се заключи, че при представяне мястото и ролята на католицизма в историята на Чипровци са налице практически приложени „техники за изобретяване на местна традиция“. Възможно е да се говори и за „етноскопия“. Във втория случай са взети предвид тезите на А. Ападурай и Л. Тюржон, които показват как местни общности предлагат на посетители интерпретация на едно минало, което по същността си е история на мястото, но не е тяхното минало. Така силно локализираните населени се стремят да включат другия в своята памет, за да направят света си по-екзотичен, хетерогенен и различен.

Трета глава е посветена на една „друга“ етнографска група – т.нар. „торлаци“. Структурата отново е двукомпонентна. Първият параграф предлага отговор/и на въпроса „Какво можем да научим за торлаците от Internet?“ към дата 17 май 2006 г. Изследователските търсения в тази по-нетрадиционна, но получаваща все по-широко разпространение и популярност информационна среда, показват, че в киберпространството е налична (или е била налична) разнопосочна информация, отнасяща се до торлаците. Сред основните тематични полета са семантика на етнонима „торлак“, географска локализираност на етнографската група (в България, Сърбия, Албания, Румъния), характерни особености на торлашкото наречие, основни спорни пунктове при опитите да се определи националната принадлежност на торлаците.

Специално внимание е отделено на публицистичната и обществена активност по темата в началото на новия XXI век, която се наблюдава в регионите, населени с торлаци в съседна Сърбия. Подробно анализирано като тематичен обхват и идейни внушения е съдържанието на специализирания сайт, представящ Дружеството на тимочаните – торлаци. Акцент е поставен върху политематичната публикационна дейност – издаването на в-к „Торлак“, наред с отделни тонове от събрани народни умотворения или поселищни изследвания.

Специално са разгледани опитите за преодоляване на широко разпространеното схващане, представящо териториалните диалекти като „развален език“. Тези опити са съпътствани от усилия за своеобразната реабилитация на торлашките говори под мотото на наследената от романтизма представа за диалекта като „проява на чистия народен дух“.

Във втория параграф на последната глава е потърсен отговор на въпроса дали и доколко са „други“ торлаците. За целта е проследена променящата се семантика на лексемата „торлак“ през първото десетилетие на XXI век. Тези промени са съотнесени с идейните контексти и практически материализации на глобализацията, трансграничното сътрудничество и международната конюнктура.

В случая изследователското внимание е провокирано от развиващ се във времето процес, предпоставен от редица екстралингвистични фактори. Основен обект на изследване е документираната употреба (в източници от различен тип) на прозвище, което в края на XIX век, въз основа на корелацията *поле vs. планина*, се използва като подигравателно и обидно. В началото на XXI век, терминът „торлак“ вече е със съвършено различно значение, натоварено с позитивни смисли, благодарение на официалната си легитимация в българското научно-изследователско пространство, тъй като се използва за наименование на етнографска група.

Дотук се стига след масирана пропагандна кампания, с разнообразни материализации – теренни етнографски проучвания, фолклорни събори, временни музейни изложби и съпътстващи ги каталози, рекламни брошури, интервюта в периодичния печат, специализирани сайтове и други научно-популярни публикации във виртуалното пространство, стратегии за развитие и други.

Крайният резултат е представянето на торлаците като смели, упорити, практични, гостоприемни и физически привлекателни планинци, с уникална кухня и диалект. Специално са идентифицирани населените места (като

цели общини или отделни селища) от двете страни на българо-сръбската граница, в които е живяло и продължава да живее компактно торлашко население. Предвид разнопосочните фактически проекции на глобализацията, като основен отграничителен маркер, използван при очертаване на обитаваните от торлаците територии, е специфичният им говор, отнасян от българските езиковеди към т.нар. „погранични“ или „преходни“ български диалекти.

Град Чипровци се оказва регионалният център в България, откъдето в самото начало на новото хилядолетие, стартира засиленото експониране на торлашката идентичност в публичното пространство. Селището служи като своеобразна отправна точка за проследяване на основните закономерности, предпоставящи не/осъзнавания избор на идентификационен маркер от хибриден тип както в България, така и в Сърбия.

Задълбочен анализ проследява практическото приложение на резултатите от развоя, както в темпорален, така и в пространствен план, на ключови екстралингвистични фактори, направили възможна упоритата пропаганда на „уникалната торлашка идентичност“. Сред тези фактори са разгледани подробно – подобрените двустранни отношения между България и Сърбия при все още „висящия въпрос“ за признаване независимостта на Косово; практическото обезсмисляне на държавните граници в епохата на глобализация в световен мащаб и стремеж за интеграция в ЕС; новите технологии (Интернет и мобилните комуникации като цяло), улесняващи движението на информация с непозната до сега скорост и мащаби. Обосновано е още търсенето на „нови идентификационни образци“ в период на преход при формиране и утвърждаване на „гражданското общество“ в България, наред с все по-голямото значение, което се отдава на селския туризъм като „средство за съхраняване и поддържане на културното наследство в икономически по-слаби развити райони“. Основната цел в последния случай е подобряване качеството на живот на местното население след като „фолклорът се конструира като наследство в определени икономически рамки“ и е превърнат в ресурс за потребление на различни равнища.

Разгледани в горепосочените тематични контексти казуси показват как торлашката идентичност започва да функционира като регионален идентичностен модел и се утвърждава като трансгранична „под шапката“ на непоклатими българска или сръбска национална идентичност, но без да е в състояние на идеологическа конфронтация, с която и да е от тях. Това се случва на фона на по-широкообхватна европейска идентичност при силно глобализирано общество в световен мащаб.

В монографията са включени общо 6 приложения, поставени след съответната глава (II глава – 5 приложения и III глава – 1 приложение). От Приложение 1 до Приложение 4, в табличен вид, е синтезирана наличната информация за всички паметници, паметни знаци и подобни публични топоси на „колективната памет“, които могат да се видят в Чипровци и към настоящия момент. Паметниците са представени със своето официално наименование; материала, от който са изработени; година на поставяне и автор (където са известни); официален статут съобразно действащия ЗКН (където е приложимо) и конкретно физическо състояние. В Приложение 5 са включени авторски снимки на паметници, паметни плочи и скулптурни релефи, православни оброчни кръстове и различни артефакти (юбилейна монета, значки, плакети, медали), изготвени във връзка с тържественото отбелязване на 300 годишнината от Чипровското въстание. В Приложение 6 са представени всички значения на лексемата „торлак“, които фигурират в различните по тип тълковни речници на българския книжовен език.

ПУБЛИКУВАНА КНИГА НА БАЗАТА НА ЗАЩИТЕН ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“

Приложение 02. Иванова, Ваня. Югославянството в Югославия. Основни гледни точки на федералния център (1945 – 1974). Фабер. Велико Търново, 2013, 532 с., ISBN 978-954-400-847-5.

Монографията е разширен и допълнен вариант на дисертация, защитена през 2004 г., под заглавието „Югославизмът в Титова Югославия 1945 – 1974“ в общ обем от 286 страници. Осем години по-късно, текстът на дисертацията е разширен и допълнен с историографски анализ на новопубликувани изследвания, наред с нови данни, отнасящи се до общественно-политическото, икономическо и културно развитие на социалистическата югославска федерация от нейното фактическо конструиране като държавна формация през 1945 г. до приемането на поредната югославска конституция през 1974 г.

Изложението е с традиционна структура - въведение, четири глави, заключение, списък на използваната литература и 10 приложения.

Във въведението е направен опит за типологизация на основните значения, с които се използва полисемантичният термин „югославянство“, включително неговите синоними „югославизъм“ и „югославска идея“. След това са представени използваните документални източници – непубликувани документни масиви от Архива на Югославия в Белград и АМВР в София; сборници с публикувани документи, включващи подробни анотации и тематични предговори на работещи по темата професионалисти; полезни образци на набиращата все по-голяма популярност „устна история“, вкл. с общодостъпни онлайн ресурси. Като исторически извори са използвани още томове с избрани и събрани речи на видни югославски политици от разглеждания хронологически период; публикации в периодичния печат и специализирани изследвания на историци, социолози, филолози, философи работили в социалистическа Югославия.

Предложен е сравнително подробен историографски преглед с логичен акцент върху публикациите в бившата сърбо-хърватска говорна област, макар изучаването на близкото югославско минало в Сърбия и Хърватия, да е все още в своята начална фаза. Специален акцент е поставен и върху разнообразните проявления на т.нар. „югоносталгия“. Монографии, статии и студии на английски език, чиито текстове кореспондират пряко с развитието на югославската идея в социалистическата югославска федерация, са следващият значим компонент в корпуса от индексирани историографски текстове.

Логично, в представеното тук монографично изследване са разгледани всички научни публикации по темата Югославия след 1944 г. на български език, като съзнателно са игнорирани писанията, пропити с шовинистичен патос. Без претенции за статистическа изчерпателност, във визирия историографски преглед са посочени приносни научни изследвания на руски, немски и френски език.

В първата глава от монографията, под формата на конспективен преглед, е проследено развитието на югославянството до създаването и международното признаване на втората югославска държава през 1945 г. Първоначално е представено зараждането и развитието на югославската идея в чисто теоретичен план – генезис на етнонима „Югославия“ и „югославски“; идеята за обединение на южните славяни през XV – XVIII век; основните фактически проявления на т.нар. „илирийско движение“; пиемонтските амбиции на Сърбия и Черна гора през целия XIX век; апогеят в развитието на идеята за южнославянско обединение от началото на новия XX век до края на ПСВ.

Сравнително подробно е проследена първата неуспешна практическа реализация на югославската идея под формата на унитаристична държавна формация - Кралството на сърби, хървати и словенци, преименувано през 1929 г. на кралство Югославия. Специален акцент е поставен върху разнопосочните идеологически

постулати, касаещи възстановяване на югославската държавност през Втората световна война, въз основа дейността на кралското югославско правителство в Лондон, Равногорското движение на Дража Михайлович, ЮКП и митологемата „авноевска Югославия“.

В последващите три глави от монографията са представени многоаспектните семантични проекции на югославянството в периода 1945 – 1974 г. Хронологическите отграничения на всяка глава са предпоставени от ключови обрати в общественно-политическия живот на многонационалната югославска федерация. За целта, във всяка една от тези три глави (от втора до последната – четвърта), многоаспектните материализации на югославската идея във функцията ѝ на кохезионен механизъм са проследени на няколко основни тематични нива. Сред тях се открояват отделни текстове, проектиращи развитието на международните отношения в различните югославски конституции (1946, 1963, 1974) и конституционния закон от 1953 г., наред с рамкиращи решения, приети на различни партийни форуми (конгреси и пленуми). Не по-малко внимание е отделено на разнопосочните опити на федерално ниво за преодоляване на диспропорциите в общественоекономическото развитие на отделните републики и автономни области. Във всяка от тези три глави на монографията, е представено състоянието на образователната система, научния и културния живот през съответно разглеждания хронологически период, съотнесено с корелацията *интеграция vs. дезинтеграция*. Последната корелация е материализирана в имплицитно или открито проявяващо се противопоставяне *федерално vs. републиканско* не само в просветно-културен, но и в общественоекономически план.

Специално е разгледано съдържанието, влагано в лексемата „югославянин“ от отговорни ръководни фигури, вкл. Тито, както и от отделни категории югославски граждани. Сред тези категории са мюсюлманите в Босна и Херцеговина, съпрузи в т.нар. „смесени бракове“, служители в югославски дипломатически ведомства извън страната, офицери от ЮНА. Проследени са и поясненията, които съпътстват категорията „югославянин – национално неопределен“ при всички преброявания на населението във федеративна социалистическа Югославия.

Текстът на всяка от визираните три глави (втора, трета и четвърта глава), в които е представено функционирането на югославската идея от 1945 г. до 1974 г., е предшестван от хронологическа таблица. В тази хронологическа таблица са изброени ключови събития от вътрешно-политическия, икономическия и културния живот на страната, имащи пряко отношение към развитието на югославянството.

Във втора глава са описани новите модификации на идеята за държавно-правното обединение на югославските народи в периода 1945 – 1949 г. Очертани са основните характеристики на т.нар. „народна демокрация“ във ФНРЮ. Предложен е подробен текстологичен анализ на релевантни членове от федералната и републиканските конституции, на откъси от програмни партийни документи, речи и съчинения на ключови държавници. С оглед на кохезията в общоюгославски план, е разгледана политиката на управляващите от ЮКП към религията като цяло и към отделните верски общности, националните малцинства, частната собственост и вътрешно-партийните врагове (т.нар. коминформбюроевци). Специален акцент е поставен върху националнотворните инициативи предвид официално прокламираните македонска и черногорска нация. Маркиран е разрывът между Тито и Сталин като основополагащ фактор при изграждане на прочутите пропагандни клишета за югославската уникалност, наред с различните проявления на култа към личността на Йосиф Броз Тито (вкл. т.нар. Титова щафета). Култът към личността на емблематичния югославски лидер е един от малкото успешно действащи интеграционни механизми на междурепубликанско ниво.

В трета глава е представено социалистическото югославянство като идея и общественоеполитическа практика в периода 1950 – 1963 г. За целта е описана същността на т.нар. югославски самоуправленски път към

социализма и неговите идейни обосновки, имащи пряко отношение към развитието на международните отношения в югославската федерация. При търсене практическите проявления на възможни интенции за създаване на единна югославска нация, са подложени на детайлен текстологичен анализ новият Конституционен закон от 1953 г., приетата партийна програма на 7-мия конгрес на СЮК (1958), проектните текстове и същинския текст на поредната нова федерална конституция от 1963 г. (този път на СФРЮ). Анализирани са още отделни изказвания и публикувани съчинения на видни партийни функционери, наред с изследвания на социолози, историци и политолози, с оглед на това какво би следвало да се разбира под „югославски социалистически патриотизъм“, „югославянин“ и „социалистическо югославяństwo“.

Подробно и последователно е разгледан проблемът с националната принадлежност на мюсюлманите в БиХ. При преброяването през 1953 г. те масово избират категорията „югославянин национално неопределен“. Впоследствие се отказват от нея, след като в началото на 60-те год. на XX в. е въведено многократно критикуваното като нонсенс „мюсюлманин“ в смисъл на национална, а не на верска принадлежност.

Като конкретни факти и развиващи се във времето тенденции са проследени многоаспектните проявления на проюгославските настроения. Докато младите виждат в националната унификация, респ. в създаването на единна югославска нация, преодоляване на поредица негативни тенденции - резултат от международните антагонизми на републиканско ниво, то заемащите ръководни постове югославски комунисти са категорични, че сливането на нациите е процес, който може да се осъществи само и единствено в световен мащаб, в едно далечно и неопределено бъдеще.

В крайна сметка се налага становището, че терминът „югославянин“ може да означава само принадлежност към югославската социалистическа общност и в този смисъл всички югославски граждани са югославяни. Преценява се, че всеки опит за национално обезличаване в която и да е сфера от общественно-политическия живот ще има крайно негативни последици.

Изложението в трета глава предлага преглед на малкото като брой общоюгославски институции, споровете за необходимостта от общоюгославски критерий в културата, незадоволителните нива на междурепубликанско сътрудничество в книгоиздаването, киноиндустрията и образователната сфера. Не спомага съществено за сцеплението в общоюгославски план и присъдената Нобелова награда за литература на Иво Андрич. Специално внимание е отделено на „случая Милован Джилас“, тъй като отстраняването на бившия ръководител на Агитпроп, се оказва със силно, макар и косвено влияние върху насоките в последващото развитие на югославската идея.

Разгледан е още въпросът със следваната от Съюза на югославските комунисти (СЮК) политика по отношение на националните малцинства в контекста на опитите за тяхното привличане към т.нар. „социалистическо югославяństwo“.

В четвърта глава е направен опит за синтезирано представяне на разнопосочните идейни проекции и не/възможности за фактическа реализация на „социалистическото югославяństwo“ в едно от най-драматичните десетилетия за СФРЮ - периодът от 1964 до 1974 г. Така на 8-мия конгрес на СЮК, през 1964 г. за пръв път се поставя и открито се обсъжда като не напълно решен националният въпрос. Следват всеобхватни реформени процеси в сферата на югославската икономика, изразяващи се в премахване на съюзните фондове и създаване на специален фонд за подпомагане на слабо развитите републики. Следва и поредица от конституционни допълнения и изменения (т.нар. амандмани към конституцията от 1963 г.), с които видимо се засилват републиканските правомощия във всички сфери. Редица анализатори започват говорят за възможна трансформация на СФРЮ в конфедерация.

Ползите за общоюгославското единство от всичко това са спорни, но за сметка на това деинтеграционните тенденции получават разнопосочни практически въздействия. Сред най-фрапантните са драстично увеличените нива на безработица и корупция (особено в слабо развитите републики и АО Косово), засилена икономическа емиграция на югославски граждани в Централна и Западна Европа (за гастарбайтерите започва да се говори като за „седма република“), поредица от скандали заради надигащия се албански национализъм в Косово, хърватския МАСПОК и студентските вълнения от 1968 г., които не отминават Белград. Предприетите драстични кадрови промени първо в службите за сигурност на федерално ниво, а после на реформаторски настроените републикански ръководства в Хърватска, Сърбия и Войводина, водят до отстраняването на авторитетни, реформаторски настроени управленци, но не разрешават съществуващите фактически проблеми. Вместо да тушират международните противоречия, въведените в съюзните ведомства „национални ключове“, ротационни принципи, многоезични надписи и преводи на езиците на югославските народи като гаранции за национална равноправност, не премахват, а напротив водят до открита ескалация на националистически прояви от най-разнообразен тип.

На целия този фон, на всички възможни управленски нива, продължават да се водят ожесточени дискусии относно съдържанието, с което би следвало да се изпълва терминът „югославянин“. Своеобразната си кулминация, темата получава в т.нар. Голяма анкета на НИИ (едно от най-популярните белградски периодични издания). Анкетното проучване е проведено и резултатите от него са публикувани през лятото на 1969 г. под надслов „Югославянин – кой е той?“. Темата за същността на югославянството се превръща в обект на засилен изследователски интерес и сред историците.

Именно след 1964 г. се появяват първите спекулации, повтаряни многократно впоследствие, че през 50-те години на XX в., наред с въвеждането на самоуправните механизми, започва да се работи за заличаване на националните индивидуалности и създаване на единна югославска нация.

Приемането на нова югославска конституция през 1974 г. се смята за ключов момент довел до затишие в острите националистически спорове между отделните републики и/или автономни области и насочване вниманието на югославското общество към засилената активност на СФРЮ на световната дипломатическа арена.

В Заключението на монографията са синтезирани основните насоки в развитието на т.нар. „социалистическо югославянство“ в периода 1945 – 1974 г. За целта са обобщени основни връзки и взаимозависимости между трите основни компонента на югославската идея: югославски гражданин = югославска държава ≠ югославска нация, интерпретирани в схематични зависимости от различен тип.

Списъкът на използваната литература е разделен в няколко тематично обособени части: непубликувани архивни източници, публикувани документи, периодични издания, научни изследвания (монографии, студии, статии) и справочни издания.

Монографията завършва с 10 приложения, предлагащи автентични текстове като илюстрация на разнопосочните възгледи за същностните характеристики на югославската идея през разглеждания хронологически период от 1945 г. до 1974 г. Приложение 1 съдържа откъси от различни публикации, представящи разнообразни становища за същността на югославянството от края на 50-те и нач. на 60-те години на XX век. Цитирано е мнението на водещи югославски политици, историци, политолози, социолози, юристи, писатели. В Приложение 2 са публикувани откъси от партийни резолюции и реферати, приети на 8-мия конгрес на СЮК и последвалите го републикански конгреси. В Приложение 3 е представен списък на комисии и техните ръководители, формирани към ЦК на СЮК след 1965 г. В Приложение 4 са преведени

конкретни текстове на амандманите към Конституцията на СФРЮ от 1963 г., приети в периода 1967-1971 г., а в Приложение 4а са включени амандмани към републиканските конституции. Приложение 5 е посветено на езиковата равнопоставеност като представя гледни точки на влиятелни политици през 1966 г. и релевантни текстове по темата от новоприетата конституция на СФРЮ през 1974 г. Приложение 6 предлага избрани откъси от известната анкета на НИИ „Югославянин – кой е той?“, а Приложение 7 – подбрани речникови статии от печатното издание на т.нар. Лексикон на югославската митология. Приложение 8 съдържа списък на музеите във всички югославски републики с означение на техния вид като териториален обхват, тематична насоченост и година на създаване. В Приложение 9 са публикувани, преведени на български език: пълните текстове на Виенския книжовен договор от 1850 г.; Заключенията на Новосадския договор от 1954 г.; Декларацията за названието и положението на хърватския книжовен език и т.нар. Предложение за размишление (обсъждане) от 1967 г. Приложение 10 в табличен вид представя обобщени данни за официално декларираната национална принадлежност от югославските граждани, така, както е отразявана, при извършените преброявания на населението в периода 1948 – 1981 г.

СТАТИИ

Приложение 03. Иванова, Ваня. Антична Монтана като обект на научен интерес, първите наченки на музейна дейност в гр. Фердинанд (дн. Монтана) и някои интерпретационни модели на българското културно-историческо наследство в общонационален и регионален план (1880 - 1940). В: Култура и културна политика в България 1879 - 1944. Национална научна конференция. Пазарджик 29 - 30 май 2008 г. "БЕЛЛОПРИНТ" ООД, 2009; 386 – 397; ISBN 978-954-91740-3-8.

Статията е опит за съпоставка на документално отразени интерпретации, касаещи археологически артефакти от различен тип, открити в развалините на античната крепост *castra ad Montanensium*. Крепостта (известна сред местното население като „Калето“) се намира в непосредствена близост до някогашното село Голяма Кутловица, от 1891 г. преименувано на град Фердинанд.

При открояване на разнопосочните рецензивни нагласи, са проследени публикации от различен тип. Това са публикации в авторитетни научни поредици на корпуси от документи (CIL), на изявени изследователи на „старини“ в България (братя Шкорпил, И. Басанович, Б. Дякович, В. Добруски, К. Иречек), в специализирани издания на НАМ и в местния периодичен печат.

Наред с тези публикации в сферата на „високото специализирано“ научно познание, е представено отношението на местния интелектуален елит (доколкото го има) към „класическата древност“. Това отношение получава фактически израз в новосъздадено археологическо дружество и опитите (завършили без практически резултат) за уреждане на градски музей.

Оказва се, че представеният “case study” – третирането на античното наследство в провинциалния български град Фердинанд - е в пълен синхрон с официално провежданата държавна политика, толерираща по своеобразен начин всестранното популяризиране на българското средновековно минало.

Приложение 04. Иванова, Ваня. Национална равноправност и езикова равнопоставеност в СФРЮ (1967 – 1971). В: Историк със съдба на творец и преподавател. Сборник в чест на 60 годишнина на проф. д.и.н. Людмил Спасов. Том 1. Фабер, 2009, 262 – 279; ISBN 978-954-400-115-5.

В статията е разгледан хронологически отрязък, в който въпросът за езиковата равнопоставеност в социалистическата югославска федерация достига до своята кулминационна точка, след поредица от скандали

на междурепубликанско ниво. Основен спорен въпрос е функционирането на сърбо-хърватския като „език-макропосредник“ използван в ЮНА, от държавните институции на федерално ниво и изучаван с определен хорариум в училищата на Словения и Македония.

Въпросът за равнопоставеността на езиците на официално признатите в СФРЮ народи и национални малцинства е поставен за пръв път от словенската страна с оглед защита правата на потребителите на различни търговски стоки и административни услуги. Основният проблем, очертан от словенците, са наличните надписи и текстове в публичното пространство, върху цялата територия на Югославия. Тези надписи, в средата на 60-те години на XX век, в преобладаващата си част, са на сърбо-хърватски. Следват печално известните разпри между хърватски и сръбски интелектуалци („Декларация за положението и името на хърватския книжовен език“ vs. „Предложение за обсъждане“) довели до фактически отказ от Новосадския книжовен договор (1954) и рязко поставения въпрос дали съществуват югославски републики - „лингвистични колонии“.

Създаването на преводаческа служба и публикуването на преведени закони, табели, етикети, образци на лични документи и училищни свидетелства, многоезични надписи върху банкноти, печати, билети за пътуване и други, става причина за нови, не малки финансови разходи при стагнираща икономика. Нормативно постановената, включително чрез конституционни промени, равнопоставеност на езиците на югославските народи (1970) и на националните малцинства (1971) не тушира международните противоречия, а напротив – води до тяхната ескалация в пореден тематичен ареал.

Приложение 05. Иванова, Ваня. Лингвистични реалии и исторически наратив – репрезентации на сърбохърватския език в изследователските парадигми на историческата наука в България (кратки бележки). *Във: Време и история в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения 19 – 21 април 2012. Том II. Литературознание. Фолклор.* Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. София, 2012, 123 – 129; ISBN 978-954-07-3458-3.

Статията разглежда основни репрезентации на темата за „сърбо-хърватския език“ в монографични изследвания - на български учени и в преводни публикации, всички излезли от печат след 1990 г. Оказва се, че този вече несъществуващ език присъства в по-обширни тематични контексти при представяне историята на Балканите, на бивша Югославия или на днешна Хърватия.

Сред тях са теми като „илирийското движение“ и дейността на Вук Караджич (вкл. подписването на Виенския книжовен договор); езиковият въпрос и южните славяни в пределите на Австро-Унгария (до разпадането на дуалистичната монархия); провежданата езикова политика в новосъздаденото кралство на сърби, хървати и словенци (след 1929 г. кралство Югославия), в Независимата хърватска държава и в социалистическата югославска федерация..

Извършеният кратък историографски преглед показва, че са маркирани основните събития, представящи историята на сърбо-хърватския език, но авторите на анализиранияте текстове (повечето изявени историци - балканисти) не търсят интердисциплинарно взаимодействие. Освен това, в част от изследванията е налице силно изразено субективно отношение, с негативно отражение върху цялостната репрезентативност и завършеност на предложения научен текст.

Приложение 06. Иванова, Ваня. Две поселищни проучвания – за село Чипровци и град Фердинанд, и методологията на антропогеографските изследвания в България преди 1945 г. В: *История* № 5, 2012, с. 430 – 445; ISSN 0861-3710

Статията предлага историографски анализ на две монографични поселищни проучвания. Едното е за село Чипровци на Йордан Захариев и е публикувано през 1938 г. Другото е за град Фердинанд, с автор Стоян Марков и излиза от печат през 1944 г.. Двете монографии са написани при повече или по-малко стриктно следване на методологията за изготвяне на антропогеографско изследване.

Затова в статията са представена същностните особености на антропогеографията като научно направление – зараждане в Германия в края на XIX век и по-нататъшно развитие в дейността на различни школи и направления през целия XX век. Специално внимание е отделено на радушния прием, който получава визираната научна парадигма в България до 1945 г. Основната заслуга за това е на проф. Атанас Иширков и неговите колеги университетски преподаватели по география в Софийския университет

Двете визиранни поселищни проучвания – за с. Чипровци и гр. Фердинанд (дн. Монтана) са разгледани в съпоставка с плана за изготвяне на антропогеографско изследване, публикуван от проф. Иван Батаклиев. Проследено е доколко се припокриват с предложената парадигма, къде са „отклоненията“ и защо се е стигнало до тях.

Потърсени са мотивите, предпоставили изготвянето на тези изследвания. Тези мотиви са открити в тогавашната политическа конюнктура и продуцираните от нея образователни стратегии; в актуалните научни моди; в биографиите на двамата автори.

Приложение 07. Иванова, Ваня. Виж кой говори ... И какво говори? (Кратки бележки във връзка с т. нар. „обзорна“ и/или „тематична“ екскурзоводска беседа в регионални и местни исторически музеи. Във: *Виж кой говори. Комуникационни и интерпретационни модели в музея. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“*. София, 2014, 84-97; ISBN 978-954-322-784-6;

В статията е направен кратък преглед на наличните дефиниции в специализираната музеоложка литература на български език, представящи екскурзоводската беседа и фигурата на музейния гид. Анализът доказва липса на общовалиден и общоприет понятийно-категориен апарат. От своя страна беседата - неизменна част от музейния наратив, е разгледана като значим компонент на комуникацията в музейното пространство. Безспорно музеят наративизира история или истории, но и „музейният посетител излиза със своя субективно наративизираната версия на видяното“. В двата случая беседата, като конкретен текст и начин на поднасяне, е не просто източник на информация, а важен „модератор“ на ментални нагласи. Затова е съотнесена към всеки от трите основни аспекта, в които се разглеждат музейните наративи – лингвистичен, семиотичен и перформативен.

В търсене на практически проекции, които да бъдат съпоставени с представените теоретични конструкти, са разгледани беседите, които се предлагат от три общоисторически музея в Северозападна България. Това са музеите в градовете Монтана, Чипровци и Вършец.

Въз основа на анализирания емпиричен материал са констатирани редица негативи, отнасящи се не само до беседите, предлагани в тези три музея, а в не малка част от цялата музейна мрежа в България. Като цяло, това са беседи, които обслужват експозиции, в които господства т.нар. „академически ред“ (линейна историко-хронологична или историко-монографическа експозиция), прилага се „твърд“ екскурзоводски маршрут и се предпочита „пасивният подход“ в отношението към публиката. Тези факти са сред основните предпоставки за

констатираните недостатъци на предлаганите беседи. Като основни недостатъци се открояват: висок академичен стил и език на една „универсална“ беседа, която по принцип се предлага на всички посетители без съобразяване с техните възрастови, интелектуални, национални особености; не винаги уместен патриотичен патос; прекалено превъзнасяне на отделни моменти от локалната история, извадена от своя реален исторически контекст. Често пъти музейните посетители са поставени и остават докрай в ролята на пасивни слушатели. Налице са празнини и в нормативната база – екскурзоводската беседа не се приема като научно-изследователски продукт, защитен с авторски права; липсват изисквания за специализирана професионална квалификация на музейния екскурзовод (такива изисквания са налични само при т.нар. „лицензирани екскурзоводи“, които водят туристически групи).

В приложение към статията е представено накратко тематичното съдържание на експозициите в трите музея – в Монтана, Чипровци и Вършец.

Приложение 08. Иванова, Ваня и Ваня Найденова. Началото на полувисшето педагогическо образование в Източните Родопи и днешният филиал на Пловдивския университет „Л. Каравелов“ - гр. Кърджали (1960 – 1963). В: *Юбилейна научна конференция с международно участие «Науката и образованието – традиции и бъдеще». 2-3 октомври 2014 г. Кърджали. „РКР Принт“ ООД. Кърджали, 2014, с. 139-145; ISSN 1314-3425 (на CD).*

В статията е разгледана появата и институционалното развитие на две учебни заведения в град Кърджали, които се свързват с началото на полувисшето образование в Източните Родопи. Първото е Турското педагогическо училище, открито през 1951 г., като правоприменик на същото учебно заведение, започнало дейността си в Стара Загора през 1948 г. Оказва се, че фактичката дейност на Турското педагогическо училище може да бъде детерминирана като своеобразно рефлексно огледало на официалната политика, следвана от българската държава по отношение на турското национално малцинство, вкл с оглед развитието на двустранни българо-турски отношения.

С помощта на автентична документална база е доказано, че полувисшият учителски институт в Кърджали не може да се приеме и не би следвало да се представя като пряк правоприменик на педагогическото училище, което подготвя учители със средно образование за турските училища. Въпреки че директорът на Турското педагогическо училище в Кърджали остава директор и на новооткрития Полувисш институт за начални учители в града, запазените архивни документи доказват съвместно (в една и съща сграда), но диференцирано обучение на новопостъпили студенти и заварени курсисти. Първоначално, през 1959 г., за патрон на педагогическото училище е избран Ламби Кандев, а през декември 1968 г. Учителският институт в град Кърджали е „наименуван Любен Каравелов“.

Предложената публикация е изготвена въз основа на оригинални архивни документи, повечето от които използвани в научно изследване за първи път.

Приложение 09. Ivanova, Vanya. Identitatea culturală iugoslavă – o realitate inacceptabilă în federația socialistă multinațională iugoslavă. Câteva dintre principalele puncte de vedere de la centrul federal (1958-1963). In: *Identități sociale, cultural, etnice și religioase în comunism: simpozion internațional: Făgăraș – Sâmbăta de Sus, 2014. Volum coord. de Cosmin Budeancă și Florentin Olteanu. Polirom. Iași, 2015, 250-265; ISBN 978-973-46-5925-8.*

Статията е написана като своеобразна „задочна“ реплика на широко тиражираната теза, че във втората югославска държава също се работи за формиране на югославска културна идентичност. Фактическото олицетворение на въпросната нова идентичност е видно в създаването на единна югославска нация от югославяни. Всички тези интенции са представени като поредно възплъщение на всеобхватната сръбска хегемония. Същевременно това твърдение, независимо от своята популярност, се оказва неподкрепено от автентични документални източници.

Разгледаният хронологически период - от 1958 г. до 1963 г. - е рамкиран от две изключително важни събития, свързани с развитието на международните отношения в социалистическата югославска федерация. През 1958 г. е проведен 5-тия конгрес на СЮК, където за пръв път след 1945 г. са взети нови решения, касаещи развитието на националния въпрос в многонационалната държавна формация. През 1963 г. е приета нова федерална и съответно още 6 нови републикански конституции, а югославската държава е преименувана за пореден път – от ФНРЮ на СФРЮ (определятелят „народна“ е заменен от „социалистическа“).

В статията са проследени отделни събития и процеси в сферата на просветния и културния живот на Югославия, които събития имат пряка или косвена връзка с опитите за формиране на общоюгославска културна идентичност. Често пъти тази общоюгославска културна идентичност не особено коректно е отъждествявана с югославска национална идентичност.

Сред анализираният процеси и събития с оглед на възможен националнотворен процес, са широко разпространени идеологически клишета (лозунгът „Братство и единство“, „уникалният югославски самоуправленски път към социализма“) наред с популярни пропагандни мероприятия (рожденият ден на Тито, честван като „Ден на младостта“ и различни шафети, минаващи през всички югославски републики). Към тази група би следвало да бъдат прибавени и малкото на брой общоюгославски културни прояви - панаир на югославската книга, фестивал на югославския филм, преводи на художествена, учебна и научна литература от и на езиците на официално признатите югославски народи и национални малцинства. Същевременно остават неуспешни опитите за налагане на общоюгославски критерии в сферата на художествената литература и изобразителното изкуство, за издаване на общоюгославско периодично издание и излъчване на общоюгославска радио програма.

Управляващите политически елити по онова време се опитват да прокарат обединителни линии в тогавашното мултикултурно югославско общество като задължително запазят неговата многонационална структура. Затова от федералния център не позволяват изпълването на „югославски“ и „югославянин“ с национално съдържание. Принадлежността към държавата Югославия се асоциира с югославско гражданство и съответно се представя като наднационална категория. Всеки вписан в графата „югославянин“ при преброяванията на населението е смятан за „национално неопределен“ и съответно югославянството е тълкувано не като принадлежност към определена нация, а като ационална категория.

Така, като напълно логична последица идва невъзможността за създаване на федерално ниво на едно общо югославско - мултинационално и мултикултурно пространство. Затова реално несъществуващата югославска културна идентичност е определена като оригинален хибриден тип между т. нар. „проектна идентичност“ и „идентичност на съпротивата“. Вторият случай представлява своеобразен материализиран протест срещу дразнещите двойни стандарти на управляващите в социалистическа Югославия, която *de jure* е създадена и *de facto* функционира като многонационална държава.

Текстът на статията е написан на английски (Yugoslav Cultural Identity as an Unacceptable Reality in the Multinational Socialist Yugoslav Federation. Some Principal Points of View from the Federal Center 1958 – 1963) и впоследствие преведен на румънски от съставителите на сборника.

Приложение 10. Иванова, Ваня. Чипровският килим” – основни репрезентативни модели през последното десетилетие. В: *Музеят и обществото на спектакъла. Сборник доклади от Втората научна конференция от серията „Дебати в музеологията” (25-26 септември 2014 г., ИЕФЕМ – БАН, София). Парадигма. София, 2016, 57-76; ISBN 978-954-326-275-5.*

В статията са представени различни модели на репрезентация на „чипровския килим“ като музеен артефакт, търговски продукт и обект на специализиран научен интерес. Терминът „чипровски килим“ е използван за означаване на тъкани с характерна орнаментика, които са двулицеве и са изработени ръчно на вертикален стан в Чипровци и околните му селища, от средата на XVIII век до наши дни.

Оказва се, че наличните интерпретационни модели на чипровския килим в експозициите на два представителни в случая музеи – РИМ-Монтана и ИМ-Чипровци си остават в рамките на добре познатото status quo на музейната реалност в България. Експозиционното пространство продължава да предлага „диахронен, линеен, статичен и дидактически“ показ, базиран върху „идеите на традиционната култура“. Експозициите са „монологични, консервативни, етноцентрични, фокусирани върху предметите“.

Оцеляването на чипровското килимарство като занаят е в непосредствена връзка с пазара и респ. с необходимостта от удачни маркетингови стратегии при създаването на продаваем търговски продукт. В тази връзка са проследени усилията на ИМ-Чипровци, наред с тези на общинската администрация, местни търговски фирми, отговорни ръководни фактори на национално ниво. Кулминационна точка в тези усилия е вписването на „чипровската килимарска традиция“ в Представителния списък на нематериалното културно наследство на човечеството, поддържан от ЮНЕСКО.

Чипровският килим е разгледан и като обект на специализиран научен интерес с оглед на релацията *патриотичен патос vs. научнообосновани рекламни стратегии*. За съжаление се оказва, че в началото на XXI век, значими научни приноси все още липсват. Продължава да се повтаря многократно и буквално добре познатата триделна периодизация на Димитър Станков от нач. на 60-те год. на миналия XX век. В подкрепа на широко тиражираните твърдения за изработване на чипровски килими през цялото Средновековие, вкл. преди Чипровското въстание от 1688 г., досега не са предложени никакви научно обосновани аргументи. Обвързването на чипровския килим с намиращата се в процес на ad hoc конструиране „торлашка идентичност“ не среща позитивен отклик сред чипровчани. Малко са наличните позитивни примери, свързани с изследване символиката на чипровския килим (като архетипни образи) и възможните положителни психологически ефекти на използваните орнаменти и цветова гама.

При така очертаните негативи с разнопосочни предпоставки, в статията са очертани и възможности за позитивен изход от кризата, в която безспорно се намира чипровското килимарство. В случая е потърсена методологическа помощ от т.нар. „нова музеология“. „Новата музеология“ предлага нови възможности за „подобряване на комуникацията и интерпретацията в музея“ чрез възстановяване на връзката с различните музейни публики. Сред тези възможности са фактическите приложения на различните типове интерактивност (най-вече на т.нар. механична/техническа интерактивност); необходимостта от нови образователни музейни програми и използването на нови методи (напр. разказ от първо лице); подреждането на повече временни изложби; създаване на нови музейни пространства извън сградите на музея.

Приложение 11. Ivanova, Vanya. “Socialismus bulgar” – modele fundamentale de interpretare în spațiul academic bulgar și “museul absent” al totalitarismului bulgar. In: După 25 de ani. Evaluări și reevaluări storiografice privind comunismul. Institut de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Memorialul Rezistenței Anticomuniste Țara Făgărașului”. Volum coordonat de Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu. Polirom, 2017, p. 388 – 404; ISBN (print) 978-973-46-5925-8.

Статията е опит за обобщено представяне на основни интерпретационни парадигми, отнасящи се до т.нар. „български социализъм“ в българското научно-изследователското пространство след 1990 г.

В публикацията са маркирани различни институции, предлагащи „научна продукция“, при която изследователското внимание е концентрирано върху емблематичния исторически период от 09 септември 1944 г. до 10 ноември 1989 г. В тази връзка са споменати секции на няколко института към БАН – ИИИ, ИЕФЕМ, ИБЦТ; ДАА; т.нар. Комисия по досиетата; катедри към български университети; Институтът за изследване на близкото минало (ИИБМ) и Центърът за академични изследвания (ЦАИ). Подробно са разгледани електронните ресурси, които предлагат сайтовете на част от тези изследователски центрове – библиографски прегледи, публикувани сборници с документи или научни изследвания, монографии.

Направен е опит за синтезирано излагане на основни спорни въпроси в българската историография. Сред тях са липсата на консенсус относно случилото се през нощта на 8 срещу 9 септември 1944 г.; изборът на подходящ термин за означаване на установената обществено-политическа система с еднопартийно управление – „комунизъм“, „социализъм“, „реален социализъм“, „държавен социализъм от съветски тип“, „съветски режим“, „държавно контролирана икономика“, „тоталитаризъм“. Оказва се, че вече са се наложили като изпълнени с по-ясно съдържание понятия като „народна демокрация“, „тоталитаризъм от Сталински тип“, „зрял социализъм“, „развито социалистическо общество“, „живковизъм“.

Представени са предпочитаните изследователски методи от българските историци, вкл. ползотворни интердисциплинарни взаимодействия с антрополози и социолози, както и безспорните приноси на „архивната революция“, наред с широкото приложение на т.нар. „устна история“. Изведени са предпочитани теми за научно-изследователски дирения, отнасящи се до хронологическия отрязък от 09.09.1944 г. до 10.11.1989 г. Сред тях са: личността на Тодор Живков, Държавна сигурност (структура и конкретни действия), българската външна политика в условията на т.нар. Студена война, македонският въпрос, официалната държавна политика към етническите и религиозни малцинства в България, развитието на българската икономика, колективизация и демографски промени, социално-осигурителната система, българската образователна система, наука и култура, жените в епохата на социализма, българските модернизации, жизненият цикъл в социалистическото общество, БПЦ и управляващите, паметници и места на памет, соцносталгията в постсоциалистическа България и други.

Предложеният историографски преглед идва като резултат от търсен отговор на друг значим въпрос – как е осъществена визуализацията на българското „социалистическо минало“. В тази връзка са предложени различни становища доколко и защо е не/оправдано съществуването на Музея на българското социалистическо изкуство, официално открит на 17.11.2011 г. Описани са накратко експозиционните пространства на този музей и са предложени различни хипотези, вкл. на автора на статията, защо все още липсва музейна институция, която да представи културното наследство на българския социализъм конкретно и изчерпателно, при съобразяване с последните иновации в сферата на музеоложкото познание.

Приложение 12. Иванова, Ваня. Чипровският килим и неговото включване в представителната листа на ЮНЕСКО на нематериалното културно наследство. Пътят дотам ... И сега накъде? В: *Българският Северозапад в Европа – история и култура. ИК „Тендрил“*. С., 2019, с. 139 – 157; ISBN 978-954-92809-8-2

В статията са описани основните етапи, през които преминава „чипровската килимена традиция“, за да бъде включена в Листата на нематериалното културно наследство, администрирана от ЮНЕСКО. За целта са проследени основните изисквания на ЮНЕСКО в тази сфера и техни ключови тълкувания. Представени са предхождащите процедури в България като отделни етапи за включване в системата „Живи човешки съкровища (генезисът на тази система, нейното развитие и конкретни практически приложения). Разгледан е тематичния обхват на термина „нематериално културно наследство“ съобразно действащия Закон за културното наследство (ЗКН) в република България.

В превод от английски е публикуван целият текст на решение 9.COM.10.9 на ЮНЕСКО. Въз основа на този текст изрично е подчертано какво точно е включено в Листата на нематериалното културно наследство на човечеството – „традицията за изработване на килими в Чипровци“. Това, от своя страна означава, че се имат предвид уменията за изработване на „чипровски килим“, а не самият вече готов артефакт.

Проследено е и присъствието на темата за чипровското килимарство в публичното пространство – като рекламни реалити, научни и научно-популярни публикации.

Приложение 13. Иванова, Ваня. Регионален исторически музей – Монтана и опазването на културното наследство в Българския Северозапад: факти, тенденции, интерпретации. В: *Българският Северозапад в Европа – история и култура. ИК „Тендрил“*. С., 2019, с. 159 – 175; ISBN 978-954-92809-8-2

В статията са маркирани основни моменти от развитието на музейното дело в днешния град Монтана. За целта са представени ясно разграничимите в хронологически план етапи от съществуването на Регионален исторически музей-Монтана като част от националната система за опазване и популяризиране на материалното и нематериално културно наследство в българския Северозапад.

Първоначално изследователското внимание е концентрирано върху създаването на археологическо дружество и неуспешните опити за откриване на общински археологически музей през 30-те години на миналия ХХ век. Следва подробно представяне на експозиционните пространства на т.нар. „Музей на Септемврийското въстание 1923“ (МСВ) - първата реално действаща музейна институция в града. Специално внимание е отделено на засилената идеологизация - неизбежна при представяне „революцията под стъкло“, с предпоставени музеоложки решения като тематичен обхват и интериорен дизайн.

Проследени са и последните институционални трансформации на МСВ – в ИМ-Михайловград и РИМ-Монтана. Сравнително детайлно са описани последните временни изложби в стопанисваните понастоящем от РИМ-Монтана експозиционни площи – Експозиционна зала на ул. „Граф Игнатиев“ 3, ХГ „Кирил Петров“, т.нар. „Михайлова къща“ и намиращият се в непосредствена близост до нея Лапидариум (археологическа експозиция на открито).

Имплицитното авторово намерение (за съжаление досега без значими практически реализации) е да провокира дебат във връзка с последствията от силната идеологизация на музейната проблематика в социалистическа България.

Приложение 14. Иванова, Ваня и Мариус Илиянов. Три лева нацяло – още веднъж за една банкнота с нетипична номинална стойност (във функцията ѝ на музеен артефакт) и паричната реформа от 1952 г. / в съавторство с М. Илиянов/. В: *Пловдивски исторически форум № 3, 2019, с. 56 – 69; ISSN 2535-0951 (Online).*

Обект на изследване в статията е банкнота от три лева, емисия 1952 г., която е законно платежно средство в НРБ в продължение на 10 години. Конкретна причина за концентриране на изследователския интерес върху тази банкнота е нейният номинал – нетрадиционен за нотафилната реалност в повечето европейски страни, вкл. в България.

Изложението предлага подробно описание на банкнотата, разгледани са и изображенията върху купюрите на останалите банкноти от същата емисия, с оглед на носените идейни внушения и конкретната обществено-политическа обстановка в България през 1952 г. Направените паралели с паричното обращение в бившия СССР показват поредна сфера, в която са получили практическо приложение „български копия на съветските оригинали“.

Специално внимание е отделено на начина, по който е проведена паричната реформа от 1952 г. За целта са представени действащите обменни курсове на фона на реалното състояние на българската икономика. По това време българската икономика се намира във всеобхватна, тежка криза, предпоставена от наложеното планово развитие и форсирана индустриализация по съветски образец.

Приложение 15. Иванова, Ваня. Масовата промяна на селищни имена в бившия Мастанлийски окръг на царство България – нежелано имперско наследство и официална държавна политика (1925 – 1934). В: *Империи и имперско наследство на Балканите. Сборник в чест на 70-годишнина на проф. дин Людмил Спасов. Том II. Ново време и съвремие. Пловдивско университетско издателство. Пловдив, 2019, с. 249 – 268; ISBN 978-954-8536-33-2.*

Статията е опит за представяне на официалната държавна политика при промяна на селищни имена през фиксирания хронологически период от 1925 до 1934 г. Наличната документална база показва, че става въпрос не за еднократен акт, а за дълготраен, развиващ се във времето процес. За негово условно начало е прието окончателното присъединяване на т.нар. „нови земи“ (част от които е и бившият Мастанлийски окръг) към царство България след Първата световна война. Това са територии с компактно „иноверно“ и „инородно“ мюсюлманско население, преобладаващо турско, където се настаняват и българи бежанци, предимно от Беломорска Тракия и Егейска Македония.

Именно новонастанените бежанци са сред основните инициатори за промяна на заварената топонимия с оглед на нейното „лобългаряване“. В статията са посочени и становища на видни български интелектуалци по темата „преименуване на селища“ – географи, историци, филолози.

Първото фактическо действие от страна на официалните държавни власти в тази насока е от 1925 г. Тогава, в Народното събрание е внесен законопроект, в който се предлага смяната на общо 785 селищни имена в цялата страна. От тях 72 ойконима са в Ортакъойска околия на Мастанлийски окръг (единствената с преобладаващо българско, християнско население от новозаселени бежанци) и 157 в Кърджалийска околия (която през същата година е включена в Мастанлийски, но преди това е била в Хасковски окръг). По неизяснени и до днес причини въпросният законопроект минава само на първо четене в парламента и съответно не става закон.

В началото на 30-те години на миналия ХХ в. „побългаряването“ на селищните имена се нарежда сред първостепенните държавни приоритети. През есента на 1931 г. със заповед на министъра на МВРНЗ е назначена специална Комисия за прочуване на законопроекта за изменение имената на някои населени места в царство България. Комисията работи върху нов законопроект, ползвайки за основа стария от 1925 г., но увеличава броя на населените места, подлежащи на преименуване.

Списъците с предложенията на Комисията се публикуват от водещи български всекидневници през 1932 г. и се превръщат в обект на оживени дискусии в публичното пространство. Като цяло преобладават негативните становища, което спира приложението на законопроекта за неопределено време.

Стопирането не е за дълго – след 19 май 1934 г., от август до декември 1934 г. са издадени 9 заповеди от министъра на вътрешните работи и народното здраве, с които са преименувани общо 2884 селища. От тези селища 1275 (или 44%) са в премахнатия през същата година като отделна административна единица Мостанлийски окръг.

В статията са изведени три модела (като основни механизми за побългаряване на ойконимията), подкрепени с конкретни примери на съответно променени наименования на градове, села и махали. Това са: *превод* - точен, хибриден или непълен - на селищното наименование от турски на български; *звуково уподобяване*, при което новото българско селищно име е почти идентично като фонетичен звуков състав със старото турско име, но без да има някаква връзка със значението на второто; *избор* на съвсем *ново, случайно название*. Последният случай е прилаган масово при селища (най-вече махали) с денотат лично име или тогава, когато турското име се носи от повече от едно населено място. Силно е и присъствието на т.нар. „мемориална линия в преименуването“.

Разгледани са още семантичните проекции на променената топонимия в сферата на културната география, социолингвистиката и културологията. Това е направено предвид факта, че във всяко селищно наименование имплицитно е заложено използването му като средство за идеологическа комуникация и маркер за социална принадлежност.

Приложение 16. Иванова, Ваня. Град Фердинанд и неговите съобщения според антропогеографското проучване на Стоян Марков, публикувано през 1944 г. - конкретни факти и методологически парадигми. В: *Българският Северозапад: транспорт, комуникации и хора (от древността до наши дни)*. ИК „Тендрил“. С., 2020, с. 171 – 190; ISBN 978-619-91-496-2-1.

В статията е представена „моментна снимка“ на съобщителната система в някогашния град Фердинанд (дн. Монтана), въз основа на изготвеното от Стоян Марков антропогеографско проучване на селището, публикувано през 1944 г.

Цитираният автор описва подробно шосейните пътища, във всички възможни посоки, които минават през или около град Фердинанд. Това са два първокласни пътя и 12 второкласни, с по-важните им разклонения или пътни отсечки в строеж. Особено внимание Ст. Марков обръща на транспортните схеми – автобусни линии и ж.п. транспорт, по които се е осъществявала връзката с околийския център – град Фердинанд, столицата София и Ломското пристанище (главен експортен център за региона).

Статията предлага обобщени данни за „жизнения и творчески път“ на Стоян Марков, в търсене на причините, породили неговия интерес и нескрито позитивно отношение към град Фердинанд, преименуван последователно на Михайловград и Монтана.

В изложението е представена подробно и „методологическата матрица“ за изготвяне на антропогеографското изследване, използвана от Стоян Марков. Направена е съпоставка и с обширна публикация по темата „Пътища и съобщения“ от проф. Иван Батаклиев.

По отношение на пътищата, предвид написаното в монографичното му изследване се оказва, че Стоян Марков се е вместил удачно в теоретичната парадигма за представяне на цялата съобщителна система с оглед стопанското развитие и разрастване на дадено селище. Придържал се е стриктно и към друго императивно методологическо изискване – за използване на официално публикувани статистически данни като илюстративен и доказателствен материал.

Така, благодарение на Стоян Марковото поселищно проучване, някогашният град Фердинанд и пряко обвързаната с него система от съобщения (пътища и превозни средства), се нарежда сред подробно изследваните теми, въз основа на прецизирана методология и умело използвани източници на информация.

СТУДИИ

Приложение 17. Ivanova, Vanya. Language Equality in a Defense of National Individuality and Consumer Protection – the Case of Socialist Multilingual Yugoslav Federation (1966 – 1971). In: *Concepts and Consequences of Multilingualism in Europe. Budapest: Századveg Kiadó,, 2010, 96 -140; ISBN 978-963-7340-69-7*

Студията е разделена условно на две основни части. В първата част е представено накратко езиковото многообразие във втората югославска държава посредством ретропективен преглед на кодификационни процеси и фактически наличен лингвистичен ландшафт през фиксирания хронологически период. Във втората част на студията са проследени конкретни събития и процеси, довели до нормативни и практически приложения на езиковата равнопоставеност във СФРЮ – учредяване на преводаческа служба и многоезични надписи в публичното пространство.

Въпросът за езиковата равнопоставеност във втората Югославия кореспондира директно с темата за свободното национално развитие, предвид факта, че новата югославска държава официално се представя като многонационална федерация на равноправни народи и национални малцинства. Името на всеки народ е отразено в наименованието на съответната република, а във всяка републиканска конституция наред с описанието на държавния герб и флаг е посочен и съответният национален език (и в двата случая със значещото изключение на Босна и Херцеговина).

Това е основната причина да бъде представено накратко историческото развитие на словенския, македонския и вече несъществуващия сърбо-хърватски език. Поставен е акцент върху диалектното деление в говорните ареали на словенския и сърбо-хърватския. Описано е съотношението между фиксирана книжовна норма (официално издадени граматика и речници) и фактическата употреба на основните наречия в сърбо-хърватската говорна област (шокавско, чакавско, кайкавско). Маркирани са езиците, използвани от националните малцинства и тяхното битуване в тогавашното югославско обществено-политическо пространство.

Във втората, условно обособена част от студията, са разгледани всички фактически действия, които водят до нормативното санкциониране и фактическо приложение на т.нар. „езикова равнопоставеност“ на федерално и републиканско ниво.

Проблемът за езиковата равнопоставеност като реална проекция на националната равноправност във СФРЮ се оказва със силен конфронтационен заряд. Отново получава най-ярък израз във фактически нескончаемия сърбо-хърватски антагонизъм с поредни материализации в известната „Декларация за името и положението

на хърватския книжовен език“ и по-малко популярния сръбски отговор „Предложение за обсъждане“. Коментират се още официалният език в Югославската народна армия (ЮНА), наред с езиковата ситуация в Черна Гора и Босна и Херцеговина. „Езиковата история“ се развива на фона на остри сблъсъци, вкл. масови протести и безредици, обхванали почти всички югославски републики и АО Косово.

Студията е съпътствана от няколко приложения – пълните текстове на Виенския и Новосадския книжовни договори, в които е постулирана същността на това, което би следвало да се развива като сърбо-хърватски език; две карти – първата показваща териториалния обхват на основните наречия в сърбо-хърватската говорна област, а втората – националния състав на населението по републики. Последното приложение обобщава резултатите от всички преброявания на населението в социалистическата югославска федерация чрез представените данни за националния състав във всяка една от 6-те югославски републики (Босна и Херцеговина, Македония, Словения, Сърбия, Хърватска, Черна гора) и двете автономни области, влизащи в състава на Сърбия (Войводина и Косово).

Предложената студия е една от малкото, не само на английски език, където се разглежда състоянието на международните отношения, пречупено през призмата на лингвистичната ситуация във втората югославска държава. Вероятно този факт води до поискано продължение на темата, разширена като хронологически обхват в нова студия, публикувана две години по-късно в поредицата *European Studies* (vol. 29, 2012).

Приложение 18. Иванова, Ваня. Югославянството и ФНР Македония през призмата на някои официално (не)санкционирани гледни точки от страна на федералния център (1953 – 1962). – В: Традиции и приемственост. 50 години полувисше и висше образование в Източните Родопи. Том I. История.. ВТ: Фабер, 2011, 377-409, ISBN 978-954-400-465-1.

Публикацията е опит за представяне амбивалентното съдържание на термина „югославянство“, респективно на т.нар. „социалистическо югославянство“, което по никакъв начин не би следвало да се отъждествява с „македонизъм“.

Семантичните проекции на социалистическото югославянство са изведени като резултат от фактическото развитие на международните отношения в югославската федерация от 1953 г. до 1962 г. За целта са анализирани документи от различен тип – текстове от федералната конституция на ФНРЮ и републиканската на ФНР Македония, както и от приетите през 1950, 1951 г. конституционни закони (федерален и републикански) във връзка с въвеждането на работническото и общественото самоуправление. Разгледани са резултатите от две преброявания на населението (1953, 1961) наред с нормативни постановления, относно организацията на образователната система в отделните републики. Като опит за приобщаване към социалистическото югославянство е анализирана промяната в следваната от СЮК малцинствена политика. Описани са и неуспешните опити за създаване на феномен, който би могъл да се определи като общоюгославска култура.

Същевременно видни македонски комунисти, заемащи ключови ръководни постове на федерално ниво, не се отличават с никакви теоретични приноси по темата за същностните особености и възможните насоки в бъдещото развитие на социалистическото югославянство. Те категорично се противопоставят на футуристичните прогнози за възможно формиране на югославска нация, винаги разглеждат югославската идея в контекста на интернационализма и всячески поощряват развитието на македонския национализъм с мълчаливото съгласие и често пъти благосклонно отношение на федералния център.

Представената статия показва как управляващите фактори във федерална Югославия изпълват т.нар. „социалистическо югославянство“ с анационално или наднационално съдържание, но не и с национално. Позиция, която след 1945 г., удовлетворява напълно работещите със засилени темпове върху изграждането на македонска национална идентичност в новосъздадената република Македония като част от федеративна Югославия.

Приложение 19. Ivanova, Vanya. Language Policy and National Equality in Socialist Yugoslavia (1945 – 1974). In: *European Studies*, vol. 29, 2012, 81 – 111; ISBN 978-90-420-3528-7 (e-book 978-94-012-0803-1)

В студията е разгледана подробно темата за следваната езикова политика във втората т.нар. „авноевска Югославия“. Вниманието към тази тема не е случайно, тъй като езиковата равнопоставеност се оказва ключов компонент на националния въпрос. От своя страна националният въпрос е изключително важен проблем за официално възстановената след Втората световна война държавна формация, но този път като многонационална, мултикултурна федерация, управлявана от югославските комунисти.

Проекциите на езиковия въпрос са разгледани на различни нива. Това са федерално и републиканско законодателство и други официални нормативни актове; формални и неформални обсъждания на различни форуми от тогавашни управляващи, отразени в публикувани и непубликувани архивни документи. Добавени са още отгласи в периодичния печат; структура и фактическо функциониране на образователната система в отделните републики, състояние на културния живот в общоюгославски план.

Ключови спорни въпроси в периода 1966 – 1971 г., материализирани в поредица от скандали, се пораждат в две основни тематични сфери:

- искания за равноправно третиране на словенския и македонския (по-късно албанския и унгарския) в сравнение със сърбо-хърватския, функциониращ като „език-макропосредник“ на федерално ниво;
- остри противоречия в сърбо-хърватската говорна област – поредна проява на многоаспектния националистически антагонизъм между сърби и хървати.

Независимо от предприетите действия на федерално ниво, вкл. конституционни промени, напрежението продължава да се увеличава, предпоставено от ескалиращ национализъм в пределите на цялата югославска федерация. Обществено-политическата нестабилност продължава чак до приемането на поредната нова югославска конституция през 1974 г.

Приложение 20. Иванова, Ваня. „Музеят отвъд нацията“ – мисия (не)желана (конкретни практики в РИМ – Кърджали и ИМ – Чипровци). В: *Музеят отвъд нацията? Сборник доклади от третата научна конференция, проведена под мотото „Дебати в музеологията“.* ИК „Гутенберг“ С., 2016, с. 159 – 185. ISBN 978-619-176-086-2.

Студията представя широко използвани експозиционни модели в два български общоисторически музеи, концентрирани върху презентиране на величавата и героична история на българския народ през вековете. Разгледани са подчертано експлицитни или ясно изразени имплицитни внушения на музейния разказ, като е проследен начинът на изграждане и последващо функциониране на музеите в Кърджали и Чипровци.

Изводите в публикацията са направени въз основа на разнороден по своята тематика „изворов материал“. За целта са анализирани настоящите постоянни експозиции на РИМ-Кърджали и ИМ-Чипровци, създаването на двете музейни институции и акцентите в събирателската, научно-изследователската и популяризаторска работа на музейните специалисти през годините.

Многоаспектният анализ води до заключението, че цялостната дейност на двата музея е била и продължава да бъде „доминирана от разказа за националното“. Основните видове музейна дейност са материализирани в разнотипни музейни продукти (експозиции, теренни експедиции, научни изследвания), които изграждат универсална, стабилна и еднородна картина, илюстрираща възходящото развитие на днешната (етническа) българска нация.

Изследваните казуси показват как „големият национален разказ“ в началото на новото хилядолетие дори „се втвърдява“ в познатите му семантични рамки, зададени от задължителния патриотичен наратив. Оказва се, че „музеят отвъд нацията“ е не толкова невъзможен, колкото нежелан феномен. Основната причина е потърсена в продължаващата доминация на националистически настроения със силен популистски привкус. Тези настроения, в част от случаите, са продукт на конкретни, преднамерено провеждани и налагани държавни политики.

Двата музея не са избрани случайно - предварителните посетителски очаквания и стереотипни представи предполагат репрезентиране на „другостта“ спрямо национално българското в различни семантични редове. При РИМ-Кърджали „другостта“ е преимуществено в етнически, при ИМ-Чипровци – в конфесионален план. В първия случай, чисто психологически преобладават негативните, а във втория – позитивните емоционални нагласи. Следователно, по-широкомащабно осъзнаване на наличната „криза на музея“ в България остава практически невъзможно.

Тук е визирана „криза“, която според Св. Казаларска, е „не толкова икономическа, колкото епистемологична, производна на кризата на репрезентациите“. Въпросната криза идва в следствие краха на големи разкази и авторитети в постмодерната ситуация от края на ХХ век. Става въпрос за тотализиращи наративни парадигми - на прогреса, еволюцията, расата, етноса, националната история, които музеят „визуализира и популяризира“. След „размагьосването“ на въпросните митологеми, обслужващият ги музеен дискурс е лишен от солидна идеологическа опора и класическата музейна институция логично изпада в състояние на криза.

Приложение 21. Иванова, Ваня. Идейните контексти на новата музеология” и някои възможни насоки за развитието на един общински музей (ИМ-Чипровци като конкретен казус). *В: Образование и наука – за личностно и обществено развитие. Сборник с доклади от националната научна конференция, посветена на 55-годишнината от създаването на Учителския институт в гр. Смолян и 20-годишнината от преобразуването му във Филиал на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”. Книжка трета. Хуманитарни и обществени науки. Език и литература. Педагогика и психология. История. Икономика. Национална сигурност и отбрана. Смолян 27-28 октомври 2017 г. Издателство ПУ „Паисий Хилендарски”, Филиал Смолян, 2017, с. 302 – 336; ISBN 978-954-8767-67-5.*

Студията е опит за синтезирано представяне на основни идейни постулати, характерни за т.нар. „нова музеология“ с оглед на тяхното възможно практическо приложение в български музей. За целта е избран Исторически музей – Чипровци (ИМ-Чипровци) тъй като авторката смята, че познава добре цялостната дейност на визираната културна институция.

Конкретен повод за изготвяне на публикацията са отделни, широко популяризирани в медийното пространство изяви на ИМ-Чипровци от лятото на 2017 г. Това са фактически материализации на основните видове музейна дейност – събирателска, експозиционна, научно-изследователска, популяризаторска. За съжаление, техните практически резултати показват засилен процес на провинциализиране.

Изготвен е SWOT анализ и въз основа на него са предложени различни, практически осъществими идеи за развитието на ИМ-Чипровци. При събирателската дейност на разглеждания общински музей е обоснована необходимостта от по-голяма селективност и изобщо по-рестриктивна политика при окомплектоване на музейния фонд в съответствие с принципите на преход от „енциклопедично към представително и интерпретативно колекциониране“. Изброени са конкретни теми, въз основа на които би могла да се развива както събирателската, така и научно-изследователската дейност на музея,

Включени са обосновани с наличната материална база идеи за нови временни изложби, ателиета, музейни образователни програми, както и възможности за разширяване на различните видове музейна интерактивност – социална, медийна, механична/техническа.

Специално внимание е отделено на специализирания музейен сайт със съответни примери за допълване на вече съществуващите рубрики.

В заключение би могло да се каже, че почти нищо от предложеното не е взето предвид в последващата дейност на музея от лятото на 2017 г. до ранната есен на 2021 г..

Сред особено фрапиращите негативни примери са организираните своеобразни детски „забавачки“, където музейните уредници изпълняват ролята на аниматори, забавляващи деца от детската градина. На децата им се показва как се багри прежда, как се тъче чипровски килим или как се правят кори за баница. Популяризаторската дейност на ИМ-Чипровци е стеснена като тематичен обхват, и със спорно качество предвид научната стойност на предлаганите „образователни продукти“. Специализираният сайт на ИМ-Чипровци не се поддържа от 2018 г. Не се провеждат и редовни археологически разкопки, независимо от гръмките изявления за предстоящата им широкомащабна реализация. Направените преустройства в залите на музейната експозиция (смяната на католическата активност през XVII век и последващи „места на памет“ с килимена зала) са в разрез с поставеното в действащи нормативни документи от сферата на музейното дело в република България.

Предложеният преглед на *post factum* извършеното в ИМ-Чипровци от лятото на 2017 г. (когато е написана статията) до настоящия момент не е случайно. Логично следва елементарен въпрос – *Защо трябва да се описват и съответно споделят „добри практики“ и формулирани въз основа на тях реално приложими идеи, след като преки бенефициенти не проявяват никакъв интерес към наготово събран и генериран ресурс за развитие с доказано позитивно приложение?!*

Приложение 22. Иванова, Ваня. За един малко известен демонологичен персонаж „бробняча“ (по теренни материали от град Чипровци). В: Историческо бъдеще 1-2/2017, с. 117 – 150; ISSN 1311-0144.

Студията представя слабо познато в специализираната литература демонологично същество, известно под наименованието „бробняча“. Теренният материал е събран в две селища от Северозападна България (гр. Чипровци и с. Железна), а лексемата фигурира в един – единствен речник на БКЕ (в том, издаден през 1908 г) Става въпрос за местни жени, които живеят в селището и след изпълнението на определени магически практики придобиват свръхестествени способности - излитат през комина, къпят се в студена речна вода, пият кръв от разстояние. Ходят през т.нар. „мръсни дни“, а когато тропат по прозорците и викат по име стопаните, не трябва да им се отговаря или да се говори изобщо.

Оказва се, че бробнячата притежава характеристики на различни демонични същества от българския и балканския фолклор (вампир, караконджул, самодива, нава, мора, стрига), но без да е възможно да бъде отъждествена напълно с нито едно от тях. Не може да се причисли и към добре познатият тип на

магьосницата сред православно българско население. За сметка на това бробнячата, благодарение на редица свои характеристики, се доближава в голяма степен до „класическата вещица“, обект на преследване по време на прословутия „лов на вещици“ в Централна и Западна Европа.

В търсене на приемливо обяснение, е предложена хипотезата, че след потушаването на Чипровското въстание от 1688 г., част от старите чипровчани са се върнали обратно в Чипровци. Само че преди това като бежанци са били свидетели на процеси срещу вещици в контролираните от Хабсбургите територии на Трансилвания и Южна Унгария. От друга страна, антропонимичните данни в османски данъчни регистри показват солидно албанско присъствие в Чипровци преди 1688 г.

Именно тези черти на чипровската бробняча, които позволяват аналогии с албанската стрига и особено с късносредновековната европейска вещица като синкретичен, многопластов образ, предполагат логични основания за търсене на демографска приемственост. Въпросната демографска приемственост е „вменена“ на част от някогашните жители на Чипровци преди злощастната 1688 г. и установилите се половин век по-късно на същото място нови заселници.

Вероятно някои историци или етнологии няма да приемат предложената в студията хипотеза и това ще провокира нови изследователски търсения. Авторите очаквания са изследователски усилия да бъдат насочени не толкова в диахронен, темпорален аспект (историята на Чипровци и региона), колкото в синхронен, пространствен план (територията на Балканите като цяло).

Приложение 23. Иванова, Ваня. За някои трудности, които срещат регионалните музеи при приложението на Закона на културното наследство (по примера на РИМ-Монтана). В: *Сборник с доклади от международна научна конференция на тема Право и културни ценности. Организирана от Юридическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и Института за държавата и правото при БАН. Пловдив 16.11.2018 г. Българска академия на науките. Институт за държавата и правото. С., 2019, с. 523 - 550; ISBN 978-954-9583-37-3.*

Въпросните трудности, свързани с цялостната дейност на музея, неизбежно „разслояваща се“ в отделните си компоненти (събирателска, фондова, експозиционна, научно-изследователска, популяризаторска, образователна) са обособени в три основни тематични групи.

В първата група са разгледани няколко казуса с оглед правния статут на музейната институция съгласно постановеното в ЗКН. Посочени са конкретни „проблемни зони“ – прекомерно големият обем на самия законодателен акт, съчетаващ в себе си различни, трудно съвместими или направо несъвместими помежду си тематични полета; липса на терминологична яснота при отделни формулировки; силно рестриктивен характер по отношение собствеността на ДКЦ.

Във втората, условно обособена тематична група са визирани конкретни трудности, които се появяват при приложението на подзакони актове, издадени въз основа на ЗКН. Сред тези трудности са възможностите за попълването на музейните фондове с нови артефакти; продължаващата повече от 10 години липса на унифициран, специализиран музейен софтуер (без изгледи за скорошното му въвеждане); липсата на прецизна нормативна регулация, която да гарантира научното израстване на музейните специалисти.

В третата, тематично обособена група, са включени проблеми, отнасящи се до „кадровия състав“ в българските музеи (не само регионални). Очертани са различните зависимости на регионално и национално ниво, в които е поставен музейният директор, описаната е липсата на справедлива и прозрачна процедура при

провеждането на конкурса за заемане на длъжността, която да гарантира избора на най-добре подготвения професионалист.

Посочени са още недостатъчните или направо липсващи професионални знания и умения при значителна част от т.нар. музейни специалисти (уредници и фондовици); непрецизиране на национално ниво на по-конкретни задължителни квалификации като теоретична и практическа подготовка за заемащите основните музейни длъжности; силно завишени или недостатъчно прецизно формулирани критерии за включване в различните видове регистри, които трябва да бъдат създадени съгласно ЗКН. Обект на конкретен анализ са Регистъра на експерти по чл. 96, Регистъра по чл. 150, ал. 2 – за лицата, на които може да се издаде разрешение за извършване на теренно археологическо проучване и Регистъра по чл. 165, ал. 1 – за тези, които имат право да извършват дейности по консервация и реставрация.